

УДК 930.2 (477) „18/19”

О. М. Богдашина

СИНКРЕТИЗМ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті О. М. Богдашиної «Синкретизм історичної науки в Україні другої половини XIX – початку XX ст.» охарактеризовані особливості методології того часу.

Ключові слова: синкретизм, еkleктика, методологія.

В статье Е. Н. Богдашиной «Синкретизм исторической науки в Украине второй половины XIX – начала XX ст.» охарактеризованы особенности методологии исторической науки того времени.

Ключевые слова: синкретизм, эkleктика, методология.

In the article of O. Bogdashina «Syncretism of the historical science in Ukraine of the second half of the XIX – early XX century» is characterized character features of methodology of the historical science in that time.

Key words: syncretism, eclectics, methodology

Постановка проблеми. У сучасній світовій історичній науці відбувається активний процес перегляду методології та методики наукових досліджень. Перед науковцями постала потреба у глибокому й детальному дослідженні та новій оцінці методологічних та світоглядних засад творчості істориків минулого.

Історіографія. Проблема еkleктичності методології європейської, зокрема української, історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. є мало розробленою і викликає протилежні оцінки науковців особливо в оцінці філософського дуалізму позитивізму. Усіма дослідниками визнається «еклектичність позитивістської філософії, співіснування в її рамках різномірних, а інколи й принципів та положень, які прямо виключають один одного, що дозволяло збиратися під її прапором історикам, які дотримувалися різних ідейно-методологічних поглядів» [1, с.108].

Для радянської історіографії була характерна як правило негативна оцінка еkleктизму історичної науки Російської імперії того періоду. На думку Б.Г. Могильницького еkleктизм історіографії Російської імперії «виражався у химерному змішуванні матеріалістичних та ідеалістичних уявлень про характер та рушійні сили історичного процесу при наявності загального ідеалістичного світогляду» [1, С.170].

Радянські учені найчастіше досліджували погляди М. П. Драгоманова, І. Я. Франка та інших українських науковців, які частково визнавали ідеї засновників марксистської теорії. Проте у радянській історіографії часто звинувачували революційних демократів у нездатності оволодіти марксизмом. Окрім того, радянські науковці некоректно намагалися «звільнити» світогляд революційних демократів від елементів позитивізму та оголосити їх погляди матеріалістичними [2, с. 10]. Для українських істориків діаспори був характерний більш виважений підхід до проблеми еkleктизму у

науковій творчості. Так, О. Прицак, характеризуючи історіософію М.С. Грушевського підкреслював, що «кожен великий історик є еkleктик, тобто вибирає для кожної часткової сфери дослідження методи пізнання, які для тієї цілі найкраще надаються» [3, с. 51].

Більш глибоко продемонстрував розуміння всієї складності проблеми та довів необхідність появи позитивізму як дуалістичної теорії французький дослідник Л. Сев. Він зокрема підкреслював, що теорія О. Конта не випадково з'явилася в той період, коли коливання між матеріалізмом і ідеалізмом «перетворюються у тенденцію, тоді з'являється така філософія, як позитивізм», який перед тим як стати незалежною течією був рівнодіючою основних течій [4, с. 190].

Сучасна київська дослідниця О. О. Ковальчук дала позитивну оцінку синкретизму М. С. Грушевського. Видатний історик, на її думку, «надавав перевагу саме тим методологіям, які дозволяли краще систематизувати матеріал» [5, с. 259]. Термін «еклектика», який зустрічається у розвідці, не носить негативного підтексту. У п'ятому томі «Філософської енциклопедії» (1970) еkleктикою називається «методологічний прийом, що не несе пізнавального навантаження, який заснований на використанні фактів та формулювань, що вирвані з контексту, й тому спотворюють картину досліджуваного об'єкту або явно неправомірно тлумачать його при збереженні видимості логічної стрункості» [6, с. 543]. Нам ближче друге визначення еkleктики: «Момент у розвитку системи знань, що характеризується присутністю у ній елементів, які не мають єдиної теоретичної основи або відносяться до різних, іноді взаємовиключних аспектів дослідження об'єкту... У другій своїй якості... еkleктика часто зустрічається у періоди корінної перебудови теоретичних або світоглядних схем» [6, с. 543].

Основна частина: Взагалі було б логічно неправильним та науково помилковим уявляти складний процес становлення методології

позитивістської історіографії лише у переможному визнанні головних постулатів позитивістської доктрини в історичній науці того періоду. Еклектичний характер суспільно-політичних поглядів, ціннісних уподобань безумовно проявлявся у творчості істориків-позитивістів, зокрема у виборі проблематики, дослідницького інструментарію та головне, у ставленні до головних онтологічних, гносеологічних та аксіологічних аспектів дослідження суспільного розвитку.

Останні десятиріччя життя та творчості Д. І. Каченовського, М. Н. Петрова, М. І. Костомарова, П. О. Куліша, М. О. Максимовича та ряду інших науковців відносяться до періоду панування позитивістської парадигми в історичній науці України. М. І. Костомаров, П. О. Куліш фактично залишилися романтиками та гегельяncями, що намагалися, але майже не засвоїли позитивістські ідеї. Вплив позитивістських ідей на їх світогляд обмежився ознайомленням з творами фундаторів та послідовників першого позитивізму з доволі специфічним сприйняттям частини положень класичного позитивізму. Між тим більша частина істориків цього перехідного періоду (серед них професори Харківського університету Д. І. Каченовський та М. Н. Петров) дійсно намагалися засвоїти та застосовувати позитивістські ідеї у науковій творчості, які сприймалися як перспективні новітні методологічні принципи у порівнянні з ідеями ідеалістичної філософії (насамперед гегельянством).

Про беззастережне захоплення позитивізмом більшою частиною різночинної інтелігенції у 1860-х – 1870-х роках згадував П. М. Ткачов: «носилися з Контом та позитивізмом, як з писаною торбою» [7, №10, с. 16]. «Наш розвиток, – за авторитетним свідченням цього автора, – відбувався під вічним гнітом того чи іншого розумового авторитету. Визволяючись від одного ідола, від одного авторитету, ми тут же підпадали під іго іншого; познайомилися ми з Боклем – і ми стали клястися ним і будь-яка розбіжність ним здавалася нам безсумнівною ознакою крайнього невігластва і навіть ретроградства; прочитали ми Мілля – Мілля став нашим „вчителем“; узяти під сумнів доброякісність цього вчителя означало здобути славу людини не лише гупої, а просто навіть недоброчесної» [7, № 10, с. 14].

Еклектизм методології істориків-позитивістів України проявлявся і в більшому використанні ідей одного з фундаторів позитивізму: О. Конта, Г. Спенсера, Дж. С. Мілля. Відомо, що погляди трьох «батьків» позитивізму відрізнялися. Методологічно-теоретичні погляди істориків-позитивістів часто виходили за рамки теорії позитивізму. Ідеї А. Сен-Симона, Ф. Лассаля, П. Ж. Прудона, П. Л. Лаврова, К. Маркса, І. Канта, зливаючись з позитивістською концепцією, утворювали часто дуже своєрідний світоглядний симбіоз окремих елементів позитивістської та інших теорій.

Адептами нового вчення, зокрема, визнавали багатofакторність історичного процесу, що сприяло посиленню методологічному еклектизму. У нашій статті «Теорія факторів у працях українських істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» підкреслювалося: «Еклектичність та теоретична невизначеність вельми характерна для теорії факторів» [8, с. 115]. Для українських істориків (особливо прихильників позитивізму) історичний процес був результатом дії багатьох факторів, як комбінації різних суспільних сил та інших історичних фактів. Прихильники позитивістської парадигми як правило вважали помилкою виділення одного фактору, як основного. Між тим багатofакторний підхід дозволив системно проаналізувати історичний процес як аналіз окремих елементів складної системи. Для тих істориків-позитивістів, які трактували фактор не тільки як причину-наслідок, а як фактор-елемент, момент взаємодії єдиної системи, суттєво розширилися пізнавальні можливості наукового дослідження. Але у деяких працях істориків-позитивістів фактор не став елементом структури. У таких випадках можна говорити про механічне (еклектичне) з'єднання факторів та відсутність системної цілісності наукового дослідження. Відомо, що загальноприйнятої класифікації факторів так і не склалося [8].

Крім того пропагована позитивістською доктриною багатоваріантність дослідницьких прийомів та принципів сприяла посиленню еклектичності позитивістської історіографії. Тому ми вважаємо неправильною та заповлітизованою оцінку методології праць М. М. Ковалевського В. Т. Зономим: «Методологічний еклектизм позбавляв його дослідницький метод наукової строгості, обмежував його евристичні можливості» [9, с. 154].

Науковці-позитивісти намагалися створити синтезовану теорію, яка б «примирила „крайнощі“ ідеалістичного та матеріалістичного світоглядів. Непримиренність до наукового компромісу розглядається у позитивістських наукових колах, як свідство наукової односторонності та обмеженості, як архаїзм, що не відповідав духу часу. Еклектизм стає найважливішим принципом теоретичного системстворення» [9, с. 144].

Синкретизм методології науковців до сього часу викликає протилежні оцінки (особливо в оцінці філософського дуалізму позитивізму). Позитивістський дуалізм, будучи ще одним проявом плюралістичності цієї теорії, протистояв монізму будь-якого виду (теїзму, об'єктивному ідеалізму, марксизму тощо).

Історична наука з часів свого остаточного оформлення як наукової та навчальної дисципліни мала декілька фундаментальних теорій, тобто завжди була поліпарадигмальною дисципліною з дещо умовним пануванням (вірніше визнанням більшістю науковців) певної парадигми в якості головної концептуальної моделі. Тому навіть у 60–90-ті рр.

XIX ст. у позитивістській методології історичної науки містилися певні елементи просвітництва, романтизму, гегельянства, а пізніше на неї впливали нові концептуальні моделі пояснення історичного минулого (марксистська, неокантіанська, неоромантична тощо). Навіть у досліджуваний час позитивістська парадигма не визнавалася частиною науковців універсальною, а лише найбільш придатною (за певних умов) для вивчення історичного минулого.

Еклектизм був характерною рисою теоретико-методологічних засад їх наукової творчості істориків-позитивістів особливо у 1860-х – 1870-х роках, коли ідеї першого позитивізму беззастережно сприймалися науковцями. Пізніше учені відмовилися від простого використання цитат з О. Конта, Г. Спенсера, Дж. Ст. Мілля, Г. Т. Бокля і почали більш критично сприймати ідеї «першого позитивізму». На рубежі XIX – XX століть переважною більшістю вчених усвідомлюється обмеженість, насамперед гносеологічна, позитивістського нарративу історіописання. Цей час характеризується особливими очікуваннями науковців від неокантіанства та інших новітніх теорій. У частині праць початку 1900-тих років зберігалися головні принципи класичного позитивізму. Так, В.С.Іконніков та В.Б. Антонович, частина їх учнів, не відмовилися від класичної позитивістської парадигми. Переважна більшість істориків у перші два десятиріччя XX ст. сприйняли змодернізований позитивізм (у формі емпіріокритицизму з частковим визнанням ідей неокантіанства чи марксизму). Тому теоретико-методологічні засади праць науковців 1880-х років – перших десятиріч XX ст. можна оцінити як синкретичні, а не еклектичні.

У 1920-х роках більша частина науковців намагається оволодіти марксистською методологією історичного пізнання, яка була багато в чому подібною до позитивістською. Слід підкреслити, що вченим-позитивістам було легше оголосити себе марксистами, тому що позитивізм та марксизм були близькі за вибором тематики (питання соціально-економічної історії) та деякими прийомами дослідження. Так, позитивісти та марксистки вважали історичне джерело не лише продуктом людської діяльності, а й віддзеркаленням певних суспільних відносин. Окрім того, ідеї поступу та необхідності суспільних реформ підтримувалися не лише позитивістами, а й марксистами. Для частини дореволюційних науковців (наприклад, для М. Є. Слабченка) проголошення переходу на позиції марксизму у 1920-х роках було спробою дійсно оволодіти новою методологією, для інших – більш науковою та політичною мімікрією (наприклад, для Д. І. Багалія).

Висновки. Методологічні пошуки українських науковців, які відбувалися часто дуже складно та суперечливо, не були закінчені. Окремі періоди творчості одних і тих же

науковців відмічалися різним ставленням до доктрини позитивізму: від захоплення до критики одних і тих же позитивістських ідей. Обґрунтований фундаторами позитивізму та підтриманий практично всіма його послідовниками їх ідей позитивізму еклектизм дозволяв у рамках позитивістської багатовекторності та багатогранності значно розширити коло методологічних пошуків. На початку XX ст. у суспільних науках не лише класична позитивістська модель змінюється її модернізованою версією. У текстах переважної частини історичних праць співіснували (інколи суперечили один одному) ідеї різних, часом протилежних філософських систем: усталена позитивістська традиція, історичний матеріалізм, «філософія життя», неоромантизм тощо. Таким чином методологія історичної науки в Україні (друга половина XIX – 20-х рр. XXст.) формувалася та розвивалася під впливом різних, іноді взаємно протилежних філософських напрямів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Могильницький Б.Г. Политические и методологические идеи русской либеральной медиевистики середины 70-х годов XIX – начала 90-годов / Б. Г. Могильницький. – Томск: Изд-во ун-та, 1969. – 409 с.
2. Білоус О. Г. Світогляд Івана Франка / О. Г. Білоус. – К.: Рад. Україна, 1956. – 52 с.
3. Прицак О. Михайло Грушевський як історіософ / О. Прицак // Вісн. АН України. – 1992. – №2. – С.51-54;
4. Сэв Л. Современная французская философия: Исторический очерк / Л. Сэв. – М.: Прогресс, 1968. – 391 с.;
5. Ковальчук О. Місце і роль романтичної парадигми в історіософії Михайла Грушевського / О. Ковальчук // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – К., 2002. – С. 258 – 260;
6. Философская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 543;
7. Никитин П. Кладези мудрости российских философов / П. Никитин // Дело. – 1878. – №10. – С. 1 – 30 ; №11. – С. 123 – 166. – П. Никитин – псевд. П. Н. Ткачёва. – Рец. на кн. : Лесевич В. В. Письма о научной философии / В. В. Лесевич. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1878. – 208 с. ;
8. Богдашина О.М. Теорія факторів у працях українських істориків другої половини XIX–початку XXст. / О. М. Богдашина // Харківський історіографічний збірник. – 2006. – Вип. 8. – С.114 – 124;
9. Зонов В. Т. Идеино-теоретические основы исторических исследований М.М. Ковалевского (70-90-е годы XIX в.) / В. Т. Зонов // Тр. Томского гос. ун-та им. В.В. Куйбышева. – Т. 209. – Вып. 6. – 1969. – Сер. ист. – С.136 – 169.